

Рецензії

ХВИЛЯМИ ПАМ'ЯТІ

Гусейнов Григорій. Повернення в Портленд: роман у щоденниках і листах. – Київ: Ярославів Вал, 2011. – 368 с.

Погодьмося, що є тексти (літературні чи кінематографічні), на які реагуєш, які змушують замислитися, відкривають усередині щось неочікуване, попри весь цинізм і прагматизм світу, у якому, здається, дедалі впевненіше утверджуються комерційні цінності.

Деякі сцени з таких фільмів як “Тілоохоронець” чи “Титанік” і досі викликають автентичну емоцію в мільйонів людей різних країн і культур. Радянська епоха, на диво, була багата на такі тексти культури, у яких закарбовано емоцію, автентичне переживання, глибинний психологізм, які змогла створити акторська, режисерська чи письменницька майстерність. У тих текстах наявне щось неудаване, нештучне, до чого хочеться повертатися. Бо кожне повернення зупиняє час теперішній, у якому нам, певно, чогось таки бракує в психологічному плані. Можна згадати кінофільми “Любов і голуби”, “Вокзал для двох”, “Небеса обітовані”, “Діамантова рука” та багато інших. Радянська доба саме через іманентну потребу змагатися з імітат-дискурсом, яку відчували самі митці “зсередини епохи”, змогла продукувати надзвичайно потужні мистецькі явища. Одним із таких, скажімо, була “антирадянська” творчість Булата Окуджави, чи Володимира Висоцького, чи Олександра Галича. Чому антирадянська? Бо в текстах пісень бардів акцентувалося на переживаннях людини, а не *радянської людини*, у них ішлося про кохання і смерть, зраду і чесність, а не про оспівування вождів і Партії.

“Піратська лірична”, або “Когда воротимся мы в Портленд...” у виконанні Булата Окуджави – один із гімнів свободи

і пам'яті, який виник на противагу радянському імітаційному простору культури. До цього тексту пізніше зверталися Володимир Висоцький, Леонід Філатов, Борис Гребенщиков... І наприкінці 2011 року і в українській літературі з'являється роман із назвою “Повернення в Портленд”. Ця пісня проходить лейтмотивом у романі Григорія Гусейнова, викликаючи надзвичайну емоційну реакцію як в описаних героїв, так і в сучасних читачів. Пригадуєш спокійний голос Окуджави чи трохи надричний спів Висоцького. “В ночь пред бурей на мачте горят святого Эльма свечи, отогревают наши души за все минувшие года. Когда воротимся мы в Портленд, мы будем кротки, как овечки, да только в Портленд воротиться нам не придется никогда...” (140). Цей текст – символ доби, у якій величезну роль відіграв підтекст. Портленд – це міф пам'яті. Але разом із тим повернення в Портленд означатиме смерть, зупинку, залишитися нездоланим вояжем, нездійсненим міфом. Портленд – це ілюзія, що наповнює життя сенсом, і в кожній людини має бути така ілюзія з минулого, згадуючи яку, оживаєш внутрішньо. Здається, саме тому Григорій Гусейнов обирає жанр роману в щоденниках і листах. Лише так можна відтворити Портленд, який закарбувався в пам'яті його героїв, Київ, який іще зберіг дух старожитності, маркерами

якої виступають інтелігентність, вихованість, культура. Разом із тим, Київ – це мегаполіс, великий мурашник, у якому легко загубитися або випадково перетнутися з кимсь іншим, хто може назавжди увійти у твоє життя (як здавалося Миколі, котрий раптово зустрів дівчину, котра проїздом була в Києві й захотіла провести маленьку екскурсію для себе). Київ – місто зустрічей і несподіванок. Але Київ має лишатися Портлендом – нездійсненим, загадковим, у який можна повернутися пам'яттю, у спогадах. І від цього життя наповнюватиметься змістом. Для героїв роману Київ – час молодості, а отже, суто у психологічному плані він назавжди залишиться місцем пам'яті. Київ буде вічно молодим містом, оскільки весь час у ньому відбувається зміна поколінь, щороку сотні юнаків вирушають до Києва в пошуках нового. Хтось знаходить щастя, а для когось Київ залишиться черговим етапом у житті. “Замолоду наша пам'ять вибіркова й категорична - винятків не допускає. Та коли приходить на зміну одного покоління інше, воно починає дбати перш за все про себе й про свій комфорт. Молода дужа сила несе з собою нове, хоча воно, напевно, зовсім не краще й не гірше від того, що пропонували їхні попередники, однак відмінне, інше, зі своїми інтонаціями, відтінками, дрібницями, настроями, як і з обов'язковими для всіх нас стражданнями, сумнівами. Людині, як правило, не виходить бути занадто самовпевненою, через це вона страждає. Але тоді їй дарується компенсація, що умовно прийнято називати щастям. Однак і його багато не буває” (50).

“Повернення в Портленд” – це роман ХХІ століття про новітніх Степанів Радченків століття ХХ, чергових “завойовників і жертв” радянської столиці, які, проте, у столиці так і не лишаються, оскільки радянська система має розкидати випускників київського залізничного технікуму по всіх закутках “необ'ятной советской Родіни”. Це чекає на Миколу Волошина, головного героя роману Гусейнова, якому доля дає призначення до Сибіру. Контраст між Сибіром та українським світом разючий.

“Життя не міняється від дня до дня, з місяця в місяць. Часом стає навіть образливо. Живеш, як у норі, нічим не цікавишся, ні до чого не прагнеш. Прокидаюся я о восьмій, снідаю і на дев'яту на роботу. Праця всмерть нецікава, займаєшся невідомо чим, лишень думаєш: швидше б настав вечір. О п'ятій – додому... Насправді п'янство тут - спосіб життя, захоплюються ним поголовно всі. П'ють чоловіки та жінки, хлопці та дівчата-школярки, наглядачі, не відмовиться літня людина. Навчився також матюкатися. Це так само звична форма спілкування, незалежно від віку й статі. Оце все моє життя. Горілка, гармошка, малолітка та карти. Іноді починаю згадувати, а потім розповідати дружині-восьмикласниці про Київ, наші різні пригоди. Пам'ятаєш, як ми з тобою ганялися за магнітофонними плівками із записами Елвіса Преслі, Холідея, “Бітлз”, пісень Висоцького та Галича?” (41). Проте це вже тема для окремого імагологічного дослідження.

Зазначу, що, як на мене, “Повернення в Портленд” – це роман без героя, а найважливішу роль у творі відіграє пам'ять, історія, оприявлена в щоденникових записах і листах. Переважно це листи Миколи (але також листи його батьків і дівчини, людей зі Львова), друга Колекціонера, головного оповідача, який гортає перед нами щоденникові нотатки свого друга. Роман має зміщену фабулу: фінал перенесено на початок, а більшість місця відведено щоденникові як артефакту доби. Справді, особистісний документ, що потрапляє до рук друга, сьогодні сприймається саме як вікно в іншу епоху. Щоденник прагне достеменно і максимально точно відтворити Київ другої половини ХХ століття. Листи і щоденники ніби екранізують життєвий досвід. У романі також вміщено багато світлин описаної доби: бачимо відповідний одяг чи відому фотокартку з “Бітлз” і переносимося в час минулий, співпереживаємо разом із нашими героями. Вміння співпереживати – риса, яку не часто зустрінеш у сучасних текстах. Співпереживання означає, що в романі не штучні характери, а

живі люди. Ернест Гемінгвей писав у щоденнику, що головне – створювати не живі характери, а людей, бо кожний характер – це завжди імітація. Гусейнов не наслідує минувшини, він переносить сучасного читача у свій час, шістдесяті й сімдесяті роки минулого століття.

Географічний простір у романі символізується, постає спресованим міфологічним орієнтиром на ментальній мапі радянської доби з відблесками відлиги. Не випадково згадується Ілля Еренбург. Студенти залізничного технікуму мають вписати себе в новий простір, знайти своє місце, – лише тоді вони можуть стати собою. Процес “завоювання” Києва позбавлений експансивності й агресивності, наявної в романі “Місто” В. Підмогильного. Можливо, змінилася психологія нових *прибульців* до столиці радянської України, можливо, у героях вельми потужно вібрують відлуння автобіографічного характеру, властиві самому автору, який уже давно зарекомендував себе як шанувальник історії й побутописець. Роман, попри всіляку апіорну умовність самого жанру й символічність художнього простору, буквально вписаний в історичний контекст: Київ, Львів, Городище – міста, які спроектовані з історичної перспективи. Опис географічних локусів і просторів представлено максимально докладно, що вказує на головну оповідну особливість роману: показати життя, зберегти автентичність часу. А отже, “Повернення в Портленд” – це історично-психологічний роман, спроектований у листах і щоденнику. На світоглядному рівні можна говорити про наявність “поетики факту”: черговий роман Григорія Гусейнова виписаний із реального плину життя. Проте щось у цьому плинні набуває більшої значущості. Найчастіше це те, що або показує абсурдність радянського життя (як Першотравневі паради й виснажливі репетиції перед ними, потреба отримувати всілякі дозволи і проходити офіційну цензуру, наприклад, на виступи музичного колективу), або те, що створювало в радянський час справді колоритні людські характери і долі (атмосфера романтизованої й

оспіваної гуртожицької дружби і взаємної підтримки, стосунки юнака з дівчатами (і жінками, що для Миколи видається вершиною аморальності), пошуки себе в музичній групі, яка дозволяє собі неприпустиму поведінку з кута бачення радянської цензури). Микола Волошин не Степан Радченко. Микола не митець, він звичайний юнак, який, проте, як на мене, внутрішньо постає поціновувачем мистецтва, а не його творцем. Він часто відвідує концерти різних гуртів, знається на театрі. Це поривання до мистецтва – внутрішня потреба віднайти Прекрасне. Не можу сказати, що Микола – романтик. Можливо, у стосунках із Людмилою він учиняє неправильно і часом трохи жорстоко (численні листи від дівчини зі Львова починають обтяжувати юнака). Проте він прагне краси. Певно, тому він і не лишається в Городищі. Головний герой роману – людина філософського складу, здатна до рефлексій і самозаглиблення. Ось лише кілька прикладів “неюнацьких” або нетипово юнацьких рефлексій: “З роками в надії (це коли вона з маленької літери) залишається менше шансів. Тоді вмикається інший часомір, може, на кшталт телеграфу – встигнути б, не запізнитися, збудувати, написати й отримати нагороду на груди... Швидше та швидше. Відстань від одного Нового року до іншого стає шодалі коротшою. І тоді починаєш усвідомлювати, якою мірою твоє життя мізерне. Та все ж очікування терпкого й трепетного стану закоханості живе в нас до останнього подиху” (66). “По суті кохання – постійне цинічне дратування одне одного, за великим рахунком – шахрайство. Та все ж чоловіки – особи совісні; а вже махлярством, крутнею, циганством займаються майже поголовно жінки. То хіба про це писатиму Людї у Львів? Маю стримано заспокоїти, і кохання тут ні до чого. Казав учитель історії: люди стали погано розумітися на янголах. А з іншого боку, в усьому має бути таємний смисл. Відчуваю, як я поступово стаю філософом і розумію, що любов – це ідеалізація жінки. Що не так і погано. Зрештою, філософи в історії людства в усі часи важили більше від поетів” (228).

“Повернення в Портленд” – роман, позбавлений сюжету. Це тип рефлексивної прози, у якій географічний простір породжує в молодій людині численні асоціації, роздуми, емоції. У тих роздумах і відбувається становлення особистості, її соціалізація, вписування в контекст нового міста. Хоча проблематика “завоювання” Києва вихідцем із Городища позбавлена драматизму й не педальована надмірно, проте не можна сказати, що цей аспект лишається на другому плані. Микола Волошин, мабуть, так і не робить киянином, залишаючись у межовому стані соціокультурного *пограниччя*. Його тримає рідне Городище, де живуть батьки, де залишилось його дитинство і шкільна юність із першими амурами, першими справжніми друзями. “Рубікон. Кінець однієї епохи й початок іншої. Його проходять усі, доведеться рушати й нам. Здається, ті, хто не так болісно переймається схожими проблемами, лишаються після школи вдома, а невгамовні кидаються у прірву пошуків. Тепер я не чутиму ранками материного голосу: “Вставай, бо в школу запізнишся!” Не бачитиму, як батько буде відривати листок у календарі, що неодмінно висить щороку в нас на кухні. Батько з літа купує відривники в центрі Городища в поштовому кіоску, довго їх вибирає з двох (більше, як правило, варіантів не трапляється), спиняється на тому, де більше інформації на зворотному боці сторіночки, народні прикмети про погоду. А я вже не стану купувати в культтоварах модні кулькові ручки, гостюючи в Черкасах, не перевірять, чи працює автомат з продажу газет біля головної (в щілину слід кинути двокопійчану монету), не чутиму, як вулицею влітку в неділю ввечері ритуально йтиме в центр сусідка-бухгалтерка з чоловіком: усі кути на Жуківці тоді починають гостро пахнути “Красной Москвой” (108). Або ж: “... закінчується мій десятий клас, рушаю у невідомість, очевидно, назавжди, але вона залишається в Городищі. Підсвідомо їй хочеться, щоб усе продовжувалося, не було розлучення, від’їзду. Якщо вже напевно воно буде (як інакше?), не треба чекати останньої хвилини, коли

від болю розірветься серце, а розрубати зараз, одним махом. Похмурий гумор. Та, зрештою, хто пояснить, чому буваємо нестерпними, жорстокими якраз із найближчими, чому не даємо спокою тим, кого любимо до нестями й готові за них віддати життя? Формальний привід для оголошення війни. Водночас моя присутність поруч, у Городищі, на витоптаній багатьма поколіннями стометрівці, що легко долаємо за п’ять хвилин, на правду обом набридла. Міркую про все це з висоти прожитого, а на серці таке, що не до філософії” (104).

Крім того, саме в Городищі – джерела загадки, яку Микола прагне прояснити для себе: чи такі справді Левка Смирєнка було вбито. У пошуках відповідей юнак намагається розшукати Тетяну Львівну в Києві. Роман містить кілька міні-епізодів, у яких ідеться про реальних культурних героїв. Г. Гусейнов – майстер художньої деталі й підтексту. Однією фразою письменник може вкрай точно передати психологію людини або й часу. Так, у романі згадано письменника Івана Ле, а також Валентину Чистякову, вдову Миколи Куліша, якій назавжди заборонено згадувати ім’я генія українського модерного театру. Що цікаво: зображуване в романі цілком збігається з реальними історичними документами, спогадами письменників, музикантів, акторів. Українським промовистим є міркування про Юрія Тимошенка (нашого Тарапуньку зі славетного дуєту), комічного актора радянського доби з трагічним життям і не менш сумним життєвим фіналом. Балансування на межі трагізму і комізму – сутнісна ознака романного стилю Г. Гусейнова. Письменник конструє життя, у якому наявна повнота буття, а трагізм – неодмінна риса цієї повноти.

Мабуть, неправильним буде сказати, що за цим романом можна досліджувати Київ шістдесятих-сімдесятих. Кожний роман – породження авторської фантазії. Проте проза Г. Гусейнова, автора монументальних “Господніх зерен”, вражає історичною достеменністю, яка має не лише локалізований простір і визначений час (не випадково всі записи в щоденнику Миколи датовані), а й

також має смакові та зорові орієнтири. Метафори життя в романі мають колір, аромат, смак. Прогулянки Києвом (чи то в центрі міста біля музеїв і театрів, чи то в Жулянах і неподалік від вокзалу) описано так, що читач бачить перед собою всі дерева, вловлює звуки, голоси перехожих. Цей роман відтворює соціокультурну картину минулої епохи (з усіма чергами, дефіцитами, автоматами з газованою водою, смачною випічкою). “Повернення в Портленд” – твір, який має смак. Описи київських вулиць зображено часто за допомогою смакових метафор. Мабуть, Портленд – це і Київ, і Городище, і будь-яке місто, у якому довелося побувати людині протягом життя, і що лишило себе в пам’яті, але також і лишило слід від людини у своїй історії. Навіть якщо про цей слід знає самі місто і людина, а більше ніхто.

Якби Григорій Гусейнов не мав Шевченківської премії, то, здається, цей твір за рівнем художньої майстерності приречений на здобуття найвищої літературно-мистецької нагороди. Роман працює з пам’яттю й образами, у його основі – людські долі, людські емоції, здавалося б, такі прості теми, як кохання, довіра, повага, самореалізація... Що може бути простіше? І складніше водночас... Все життя Миколи в Києві – спроби знайти себе, зустріти своє кохання, але навіть невдачі на любовному фронті виписані з особливим щемом й у традиційному оберемку філософських думок: “На жаль, наші з Інною орбіти не співпали. Правда, тисячі людей вільно живуть, не думаючи про це. На своїх орбітах народжуємося, закохуємося, кудись безслідно зникаємо. Головне, щоб не збитися на манівці. Умовно можна уявити орбіту звивистою стежкою. З одного боку на ній лежать, як білі цеглини, віра, надія, щедрість,

правда, прощення, співчуття, ніжність, відкритість, простота, але з іншого, у вигляді чорних цеглин – безвір’я, безнадія, егоїзм, скупість, брехня, хамство, агресивність, заздрість, грубість, замкненість, пихатість. Відхилившись від своєї орбіти, ми гинемо; а коли крокуємо лише чорними цеглинами, теж пропадаємо. Одинокі у всесвітньому проваллі й завжди приречені. Який компроміс і з ким? Вижити, народити дітей і встигнути щось зробити за дуже коротку мить, яка тобі подарована. Перестороги? Напевно, і вони існують. Та немає жодного значення, від чого помирають. Єдина втіха, що кохання насправді існує. Затуляємо очі й щось вигадуємо, далі падаємо, втрачаючи розум. Я перечитав свою мазанину і зрозумів: чи перевтомився, чи це типова параноя, помножена на цинізм. Фаза нестабільності” (239).

За ці тисячі років, скільки існує писемність і культура, людство не винайшло нічого сильнішого, ніж роман про життя людини. Всі найкращі речі Гемінґвея чи Кафки, Селінджера чи Маркеса – про змагання із собою, про становлення себе, про людину зсередини і зовні, яка кохає і ненавидить, втрачає голову від любові і яка зраджує найвірнішим і найріднішим людям. Лише так досягається катарсис – що в античні часи, що сьогодні. У цьому полягає найбільша трагедія – в самій людині, які не дано пізнати себе повністю. Прокляття пам’яті в тому, що людина приречена забувати, прокляття свідомості в тому, що людина не може знати, ким вона є насправді. У кожному з нас у різні моменти життя виникають різні маски, ми програємо різні ролі. І роман Григорія Гусейнова, який має під назву “Роман у щоденниках і листах”, – чудове підтвердження.

Отримано 8 червня 2016 р.

*Дмитро Дроздовський
м. Київ*